

היהודי כגיבור, הערבי כגיבור

עינה ארדל

תקציר

רובם המכריע של סיפורי הילדים העבריים מציגים את הילד היהודי כגיבור בשני המובנים של מילה זו, ורק לעתים רחוקות מופיע בהם ילד ערבי. אם מופיע ילד ערבי, הוא מוצג בדרך כלל כדמות שולית ושלילית. באמצעות ניתוח של שלושה ספרי ילדים ונוער שבתחילתם מופיע אירוע דומה – פצצה מתפוצצת, אציג גיבורים שונים לחלוטין. מצד אחד גיבור ספרה של גלילה רון-פדר, הילד היהודי-הישראלי השומר על השכונה, ומצד אחר גיבורותיהן של תמר ורטה-זהבי ודניאלה כרמי שנפגעות בעצמן מן הפיצוץ בדרכים אחרות ומתמודדות עם שאלות מורכבות של זהות. באמצעות תיאור ספריהן של ורטה-זהבי וכרמי אציג זרם חדש בספרות הילדים העברית שראוי לכנותו פוסט-קולוניאליסטי, משום שהוא מעניק לפלסטינים מקום של ממש בתוך הספרות העברית, חושף את הבעיות שנוצרות עקב הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומתאר דרכים מגוונות להתמודדות עמן.

מילות מפתח: פיגוע; מאסר; גזענות; חירות; פלסטינים; פוסט-קולוניאליזם.

מפרקי הפצצות

אם נבחן שלושה ספרים מסוימים המתמודדים עם הנושא הטעון והטראומטי של הפצצות, מטעני החבלה והפיגועים בישראל, נוכל לראות דרכים רבות שבהן הסופרות מתמודדות עם נושא זה. הפצצות מתפוצצות בקו התפר האלים, המסוכן והרווי דעות קדומות שבין יהודים לפלסטינים החיים בארץ, ועיסוק בהן בספרי ילדים ונוער הוא בעל חשיבות רבה. דומה שסופרת ילדים הנדרשת לעסוק בנושא זה, מוכנה לעמוד בעצמה בשטח ההפקר ולהרגיש בעצמה את ההדף של הפצצות. במאמר זה אראה כיצד שלוש סופרות – גלילה רון-פדר, תמר ורטה-זהבי ודניאלה כרמי – מתמודדות עם נושא הפצצות ומטעני החבלה ומנסות להעביר את החוויה לקוראים.

שלושת הספרים שאבחן נכתבו בתקופות שונות. יש פער של כמעט עשרים שנה בין ספריהן של כרמי ורון-פדר לספרה של ורטה-זהבי. למרבה הצער, ככל שנוקפות השנים מתרחשים יותר אירועים אלימים, ועמם משתנה הטרימינולוגיה שבה אנו משתמשים. מה שכונה "פצצה" כונה אחר כך "מטען חבלה". במאמר זה אשתמש במילים אלו ללא הבחנה מפני שמדובר באתו אירוע ממש,

ועשרים השנה שחלפו לא משנות זאת. כמו כן אנתח בד בבד ספרי ילדים וספרי נוער, וגם כאן לא אבחינ ביניהם מפני שההתרחשויות אלימות בה במידה.

להלן הפתיחה לספר **ג'ינג'י או שומרי השכונה** מאת גלילה רון-פדר שיצא לאור בשנת 1989, והוא מספר עשרים וחמש בסדרה הפופולרית:

ביום שני בשעה תשע בערב, ב"מבט לחדשות" בטלוויזיה, הודיעו את ההודעה הבאה: 'בתחנת האוטובוסים בדרך חברון בירושלים התגלה מטען חבלה. המטען היה מונח בתוך שקית לבנה, שאותה השאיר מישהו מתחת לספסל. ילד בן תשע ששמו משה עבאדי גילה את המטען. הילד עבר ליד התחנה והבחין בשקית החשודה, ומיהר להפנות אליה את תשומת ליבם של האנשים שהמתינו לאוטובוס. אחרי שהרחיק אותם מהתחנה, רץ לחנות ירקות סמוכה וביקש מהירקן להזעיק את המשטרה. תוך חמש דקות הגיע למקום חבלן המשטרה, פינה את האזור מעוברים ושבים, ובעזרת הרובוט המשטרה פוצץ את המטען'. (...). הילד, שכמו שכבר אמרתי, נראה בגילי, חיך כמו גיבור. (רון-פדר, 1989, עמ' 7-8).

כבר מן הפתיחה נראה כי מוצגת כאן חברה הנתונה באיום, המתורגלת בהתמודדות עמו ומאדירה את אלו שממגרים את הסכנה. הילד שגילה את מטען החבלה ידע מה לעשות כיוון שיש הוראות ברורות לפעולה, הנלמדות בין השאר באמצעות הנוסח השגור של שידורי הטלוויזיה, ולכן הוכר מיד כגיבור. ג'ינג'י הצופה בטלוויזיה עם הוריו מקנא בילד הזה, והוא והחבורה שלו מחליטים להיות שומרי השכונה כדי להגן עליה בעצמם.

אין כאן אזכור מילולי מפורש לאיום. מדברים על 'מטען חבלה' ולא אומרים מילה על האנשים שהניחו את המטען. אין אזכור מפורש לערבים המאיימים, אלא הם מובלעים בבלייל של פחדים וחרדות, וכך נוצרת התנגדות רבה כלפיהם, שלא מעובדת ונשארת בנבכי הנפש. הערבי אינו דמות ראשית ואינו דמות משנית כאן, הוא לכאורה לא קיים, אבל מעשי החבלה שלו מוחשיים מאוד והם שמניעים את העלילה. לכאורה האזכור המפורש של ערבי בתור מחבל היה מעורר בנו ביקורת בשל העובדה שזהו סטראוטיפ שלילי, ולמעשה חוסר האזכור שלו לצד חיים של חרדה והתגוננות מתמדת ושחזור שלהם בספרים הזוכים למיליוני קוראים, מסוכן פי כמה.

על פי קרן-יער (2007) נוכל להגדיר את רון-פדר כסופרת הגמונית שאינה מנסה לחתור תחת תפיסת העולם השלטת, אלא מאמצת אותה ומשכפלת אותה בספריה. גלילה רון-פדר מצליחה לשמור על מהוגנות בורגנית כאשר גיבורי ספרה עוסקים רק במעשי הצלה וחסד, ולמעשה מתחת לפני השטח רוחשים פחדים וסכנות שגיבוריה מגיבים עליהם. הנחות היסוד הלא-מדוברות של ספריה מסוכנות פי כמה מדיבור מפורש על הבעיות, המתחים והסכנות הקיימות.

בספרה של גלילה רון-פדר עסקתי בקצרה, כדי לתת דוגמה לסגנון הטיפול של ספרות הילדים העברית הקנונית בנושא הפיגועים ומטעני החבלה. כעת אוכל לדון ביתר הרחבה בספרים הבאים.

שרונה מאת תמר ורטה-זהבי (2007)

למילה "שרוטה" יש שתי משמעויות – האחת בשפה תקנית והאחרת בסלנג. בשפה התקנית מדובר במישהי שיש לה פצע קל בגוף, ואילו בסלנג מדובר במישהי שיש לה בעיה נפשית גדולה. ספרה של תמר ורטה-זהבי עוסק בשתי המשמעויות גם יחד.

זונטג (2002) מציינת בספרה: "כשמתנסים באסון אמיתי, לעיתים קרובות הוא נראה באופן מצמרר דומה לסיקור שלו" (עמ' 24). הרגשה כזו יש לאלה, גיבורת הרומן "שרוטה", כאשר היא נפצעת בפיגוע בסופרמרקט של קריית-יובל:

לקחתי חלב וגבינה מן המקרר שבפתח הסופרמרקט [...] ופתאום היה הבזק אור עצום ואחריו חשכה. האוזניים שלי התפוצצו מכאב ומרעש. עפתי. נפלה עלי כוננית עם קופסאות שימורים של אבקת-חלב לתינוקות. [...] גם אני צעקתי מפחד ומכאב. לא תיארתי לעצמי שהגוף יכול לכאוב כל-כך, בייחוד הגב והרגל הימנית ששרפה לי, ממש בערה לי. [...] אלה, זה פיגוע. את עכשיו בתוך פיגוע, אמרתי לעצמי. [...] מאז שהתחילו הפיגועים אני מסתכלת בהם טוב-טוב בטלויזיה, מנסה ללמוד איך מתנהגים כשאוטובוס מתפוצץ או כשיורים עלייך במהלך נסיעה לים. [...] ואז קרה משהו מוזר. חלק ממני היה שם, במקום המפחיד, המסריח, הזועק, הרע הזה, וחלק אחר עזב את הגוף שלי, ראה הכל מבלי להרגיש ונתן לי הוראות: "אלה, את אל תביטי בכלל לצדדים, לא כדאי לזוז. אם שברת משהו או זזה לך חוליה הכי טוב לא לזוז. שלא תהיי לנו משותקת". הקול הרבובטי ניסה להרגיע אותי, הוא לא שתק לרגע: "אלה, ראית לפחות עשרים פיגועים בטלוויזיה. עוד מעט החובשים של מד"א יגיעו אלייך. הם מהירים נורא. הם יודעים את העבודה. אלה, את בהכרה." (ורטה-זהבי, 2007, עמ' 11-13).

הנערה שנפצעת בפיגוע מזהה את המציאות שהיא חווה באמצעות שידורי הטלוויזיה שראתה. הם שמסייעים לה להתמודד ברגע האסון עם הסבל הנוראי שהיא חווה, ונותנים לה כלים כיצד לנהוג. גם בסיום הספר, לאחר תהליך ארוך של התמודדות עם הפגיעה הנפשית והפיזית של הפיגוע, ועם האבל על החברה הטובה, ירוס, שנהרגה בפיגוע – מופיעה המצלמה ככלי עזר להבנת התהליך שעבר על אלה. בסיום הספר מסכימה אלה לבקשתו של מאהר, ידיד ערבי שפגשה בבית-החולים, אוזרת אומץ וחוזרת יחד עמו ועם החבר שלה איתן אל הסופרמרקט שבשכונה שלה, שבו קרה הפיגוע. מאהר מצלם את הרגעים האלו במצלמת וידאו. בזמן שחששו כולם כי אלה תיתקף אימה, חולשה או בחילה כפי שכבר קרה לה – בהיכנסה היא רואה צפרדע ירוקה קטנה על המשמשים, וממהרת לתפוס אותה ולהכניס אותה לקופסה כדי לחלץ אותה מהסופרמרקט ולהציל אותה.

על זה אומר מאהר שרוצה להיות פסיכולוג: "זה נכון שחשבתי שיחזרו לאלה תמונות מהפיגוע וכל מה שכתוב בספרים על פוסט-טראומה, אבל מה שקרה לה יותר מעניין. בעצם כשאלה הצילה את הצפרדע היא הפכה מקורבן למציל." (עמ' 134-135).

אם בספר הילדים "גי'נג'י" או שומרי השכונה" המצלמה משמשת דרך לעדכון האזרחים בדבר האיום הנשקף להם, וכדרך להצהיר ברבים על מעשי הגבורה ולהאדיר את הגיבורים, הרי בספר

הנוער "שרוטה" המצלמה מתעדת את האסון ואת הריפוי.

הגיבורה אלה עוברת תהליך חניכה שבו היא מתמודדת עם אבדן של חברה טובה, עם רגשות אשמה ועם זעם וקושי. היא בוחנת את דעותיה הפוליטיות ואת רגשותיה, היא מנסה להתמודד עם הטראומה בדרכים שונות, ובסופו של דבר היא מתחזקת. היא זוכה באהבתו של הנער שאהבה מילדותה ונעשית בת הזוג שלו. הם חווים רגעים לא קלים ואלה פותרים את בעיותיהם. בפרק האחרון מסופר שהיא הצליחה סוף-סוף לשבת ולכתוב על הפיגוע ועל מה שהוא הסב לה. היא כתבה ספר של ממש והראתה אותו למנהל בית הספר לאמנויות שבו החליטה ללמוד.

זהו רומן חניכה קשה לקריאה משום שהוא מתאר את הנורא מכול, הנורא ביותר שאנו כישרואלים יכולים לדמיין. ורטה-זהבי לא משאירה את האיום לא ממומש, אלא בודקת את גבולותיו של הדבר הנורא ביותר שעשוי להתרחש, מעמתת את הגיבורה שלה אתו ומעמתת אותו, הקוראים, עם החששות הגדולים ביותר שלנו, עם הדעות הקדומות לגבי ערבים, עם מצבים קשים ללא נשוא, כמו פגישה עם משפחת המחבלת המתאבדת.

שלא כספרה של רון-פדר שבו יש גבולות גאוגרפיים ברורים שעליהם צריך להגן, וברור מיהו הטוב ומיהו הרע (אם נבדוק, נמצא כי לדמויות הטובות יש שמות עבריים וקרוי משפחה בצבא או במשטרה) – כאן יש הרגשה שהגבולות פרוצים, שהתחומים מטושטשים, שהבחנה בין טוב לרע נבדקת ללא הרף.

ירושלים של רון-פדר שבה הילדים מחליטים "לפחות שלוש פעמים ביום נצטרך לסרוק את השכונה [...] נצטרך לבדוק את תחנות האוטובוסים, לסרוק את החנויות, לבדוק את הכניסות לבתים" (רון-פדר, 1989, עמ' 43) היא איזור מוגדר וברור, שאמנם צריך להגן עליו, אבל לא נשאלת השאלה מדוע מישהו ירצה לפגוע בו ומה היה בו קודם לכן. לעומת זאת, ירושלים של ורטה-זהבי היא עיר מפולשת, שההיסטוריה שלה חודרת אל ההווה שלה, והשוליים שלה חודרים אל המרכז.

ברגע מסוים אלה מסתכלת הסתכלות אחרת על השכונה שבה גדלה:

למעין הגענו תוך עשרים דקות. כמעט לא דיברנו. עד היום האזור של המעיינות היה מין גן עדן שעל-יד הבית, אבל הנוכחות של מאהר סיפורה סיפור אחר. את הדרך המוכרת לי ראיתי הפעם דרך העיניים של מאהר. שאלתי את עצמי מי בעצם נטע את עצי התאנה הרחבים שיצרו סבך שאפשר להתחבא בו ואת עצי השקד שבלי הפריחה הט"ו-בשבטית שלהם היו סתם ירוקים. שאלתי ועניתי לעצמי שבטח הערבים שחיו פה לפני מלחמת השחרור נטעו אותם ועל זה מאהר חושב. ובאמת, כשהגענו למעין והצפרדע המתוקה נעלמה בשלוש קפיצות מרהיבות בסבך הצמחייה, מאהר אמר: "כאן היה הכפר ג'ורה ואתם בניתם עליו את הכפר שלכם אורה. פעם, כשנסעתי עם סבתא שלי לבית החולים הדסה עין-כרם," הוא דיבר בקול של מישהו שנזכר ורואה את הזיכרון, "האוטובוס עצר ליד המושב אורה, והיא סיפרה לי שכשהיא היתה קטנה הם היו רוכבים על החמור מבית צפפא עד למעיינות של ג'ורה". (ורטה-זהבי, 2007, עמ' 134).

כפרים שנחרבו, כמו כפרים שמעבר למחסום, נוכחים בספר והעיר אינה רק סך הבתים והרחובות

והשכונות, אלא היסטוריה רוחשת של סכסוכים ובריתות. האנשים אינם עסוקים רק בהיסטוריה, אך גם אינם מתעלמים ממנה. הספר הזה נותן נוכחות לכפר שאיננו, לזיכרונות שנשכחו, לקולות שהודרו. הוא נותן להם נוכחות – ובזה גדולתו – דווקא בשפה העברית, ובכך הופך אותה משפת הכיבוש ההורסת את הבתים, לשפת השלום הזוכרת אותם.

מלבד השאלה על מהותה של העיר, נשאלת כאן שאלה על מהות הרוע – אותה שאלה שעסק בה פגיס בשיר "עדות": "לא, לא, הם בהחלט היו בני-אדם..." (פגיס, 1991, עמ' 137).

מיד כשאלה חוזרת להכרה לאחזר הפיגוע, אומרת לה אמה: "אין אשמים! רק המחבלת המפלצת האכזרית הזאת אשמה!" ההנחה שהמחבלת היא מפלצת נבדקת במהלך הרומן ולא מתקבלת כמובנת מאליה, ולבסוף מתערערת. במשך זמן רב אלה עסוקה באובססיביות בדמותה של המחבלת, מדמיינת איך היא נראית ואיך היה סדר היום שלה, ומה הניע אותה לרצוח ולהתאבד. היא מפנה את הזעם שלה בתחילה אל מאהר, נער ערבי שהיא פוגשת בבית החולים, ובעזרתו הופכת המחבלת מישות שטנית מופשטת לאישה בשר ודם.

בפגישה עם אלה ליד דוכן המיציים בבית החולים, הוא מספר:

"קראתי הבוקר את 'אלקודס'. אתמול בערב הרסו למשפחה שלה את הבית."
"ידעתי שיהרסו להם. המטומטמת הזאת היתה צריכה לדעת שבגללה לא יהיה לאחים שלה ולהורים שלה בית. איפה היא גרה בכלל?"

"בכפר אל-חאדר, ממערב לירושלים. אחרי בית-לחם לכיוון חברון." [...]
"יש אנשים באל-חאדר," הוא המשיך בקול עצוב, "שעבדו עם אבא שלי. אבא שלי קבלן. עכשיו באינתיפאדה אין להם אישורים. הם לא יכולים לעבוד בישראל. יש שם משפחות שנגמר להן כל הכסף." (ורטה-זהבי, 2007, עמ' 40-41).

בהמשך מנסה אלה לכתוב את סיפורה של המחבלת, ומתעורר ויכוח בעניין זה בינה ובין החבר שלה, איתן:

חזרנו הביתה ועל יד השער שלנו איתן אמר שאולי עדיף לא לדעת מי זאת המחבלת. עדיף לשנוא אותה כאילו היא לא בן-אדם. "אבל הבעיה היא שאין בעולם מפלצות ואין בני-אדם שהם לא בני-אדם." עונה לו אלה. (עמ' 100).

אלה מרחיקה לכת עוד יותר מן המחשבות והספקות הללו, וכותבת מכתב לקרובי משפחתה של המחבלת, ואליו היא מצרפת תצלום שלה ושל חברתה הטובה, ירוס, שנהרגה בפיגוע. אחת מבנות הדוד של המחבלת נעתרת לפנייה, ועונה במכתב נרגש ובציור שהיא שולחת אל אלה בתיווכו של מאהר. בהמשך אלה מרהיבה עוז לנסוע אל הכפר של המחבלת, אבל לא מאשרים את המעבר שלה במחסום, והיא פוגשת את בת-הדוד של המחבלת נאדירה במחסום, הן מדברות ביניהן ומחליפות מתנות. אך ההרגשה היא סתמית, כאילו לא נפתר מה שהיה צריך להיפתר.

עוד שאלה שעולה בספר היא מהי זהותם של ערביי ישראל ומהו היחס של היהודים אליהם. התלבטות זו מיוצגת בספר באמצעות ההתייחסות של אלה למאהר. אם ברוב ספרי הילדים והנוער הישראליים לא תופיע כלל דמות ערבית, ואם תופיע אז בתור ה'אחר' המסוכן והמאיים, הרי כאן

מאהר הוא דמות מרכזית המקדמת את העלילה ומסייעת בפתרון בעיות ובהעלאת שאלות.

אלה פגשה את מאהר בבית החולים כשיצאה לראשונה עם אמה מחדרה בבית החולים, כדי לקנות מיץ פרות. אמה מכירה את אמו של מאהר מפגישות העבודה של מנהלי הבנקים השונים בעיר. בתחילה, כשראתה אותו, אלה חששה מעט: "הכל היה מוזר ומביך. עברה בי מחשבה שאולי הם קרובי משפחה של המחבלת" (עמ' 31). כאן נחשפת הנחת היסוד של רבים מן היהודים, שכל ערבי שהם פוגשים קשור בקשר כלשהו אל המחבלים מבצעי הפיגועים.

בפגישה שלהם למחרת, נפלטת לאלה שאלה שהיא מתחרטת עליה מיד, אך מאהר עונה עליה תשובה מעניינת וגלויה:

"אז למה הנאדירה המנוולת הזאת החליטה לפוצץ ולהתפוצץ?"

"עכשיו כשיש לי זמן בבית-החולים, אני חושב על זה הרבה. אין לי תשובה."

"אתה גם בטח חושב, אם גם אתה היית יכול להיות..." לא ידעתי אם להמשיך את המשפט או לעצור ולא היתה לי דקה להתלבט כי מאהר המשיך אותי במהירות: "להיות שאהיד מתאבד? זה מה שרצית לדעת?"

הישירות הזאת גרמה לי להסמיק. התביישתי וחששתי שמאהר יחשוב שאני חושדת בו. "להגיד לך את האמת?" הוא שאל. הנהנתי בציפייה.

"אני חושב שכל פלסטיני, גבר או אישה, ילד או ילדה, שואל את עצמו את השאלה הזאת. כל שאהיד שמתאבד אומר לנו שאולי זאת האפשרות היחידה שנשארה להילחם בכיבוש שלכם." (עמ' 43).

שאלת הנאמנות של הציבור הערבי בישראל – שחברי הכנסת רוצים לאכוף ולמסמר אותה באמצעות חוקים ותקנות – עולה כאן בכל תוקפה. מאהר עונה באומץ ואינו משקר. הוא מדבר על האלימות נגד היהודים כעל אפשרות קיימת, ועם זה הוא ידיד אמת המבין את אלה ועוזר לה, למעשה הרבה יותר מכן הזוג שלה.

ההתלבטויות וההשערות העולות בספר אינן קלות לקריאה, לא לקוראים יהודים ולא לקוראים פלסטינים. מייס ארשיד, תלמידתי האהובה, כתבה על הספר הזה כאשר הייתה בכיתה ט':

המחשבות של אלה על משפחות ערביות שבנם הוא מחבל היו מופרזות ובכל הכנות מטומטמות, כלומר איזו משפחה תחדיר למוחו של פעוט שלהרוג יהודים הוא הדבר הנכון?! מעולם לא פגשתי פעוטות או ילדים קטנים מרעילים בובות, רומסים בובות. המשפטים הקטנים האלה פוגעים בנקודות הרגישות אצל ערבים, ההגזמה המופרזת גורמת לי לחשוב האם באמת אנשים חושבים כך? כלומר, הסופרים מושפעים מהחיים האמיתיים, האם זה אומר משהו על החשיבה של היהודים ו/או הישראלים על הערבים? המיעוט שבמדינה?

אפשר לחוש בסערת הנפש שגרמה לה הקריאה בספר, ואני משערת שגם נערה יהודייה בת גילה שתקרא את הספר, תחוה טלטלה רגשית חזקה, גם אם משפטים אחרים יעוררו את הזעם ואת הביקורת. הדבר שעשוי להקל על קריאתו של הספר הוא העובדה שהוא כתוב בשטף, בקלות ובעברית מדוברת.

הפיצוץ ברחוב אהל"ן מאת דניאלה כרמי (1989)

גם ספר זה נפתח בפיצוץ. מי הם מחוללי הפיצוץ הזה? מי הם הנפגעים ממנו? הספר מעביר מסר מפתיע: מי שנדמה שחולל את הפיצוץ, הוא למעשה מי שנפגע ממנו.

המשפט הראשון של הספר: "הפיצוץ היה ביום הראשון של חופש פסח" מוסר לקוראים מידע על אודות האירוע העיקרי שבו יעסוק הספר, על אודות הזמן ובעקיפין גם על אודות המספרת. אנו מבינים שהיא יהודייה (שמציינת את חג פסח) ושהיא ילדה (שנמצאת בחופש במהלך החג). בפסקה הבאה אנו מגלים שהיא פיצוץ בחנות המכולת של אדון ליברמן, וכמה שעות לאחר מכן באו שוטרים ואסרו את אביה של המספרת.

רק בעמוד הבא – לאחר שמסופר על התרוצצות בין תחנת המשטרה לבית מעצר שמחוץ לעיר, על המתנה שנמשכת יום שלם ליד הנשים הערביות וילדיהן, על התעלמות אדישה של השוטרים, על סירוב שלהם להכניס את אמה לביקור אצל אביה – רק אחרי ההשהיה הזו מתברר לקוראים שאביה של המספרת הוא ערבי, שמו סמיר מרואן ושם אמה אילנה כ"ץ.

ההשהיה הזו מאפשרת לקוראים להרגיש את ההלם שמרגישה הילדה שאביה נעצר, את חוסר האונים מול הרשויות ואת התסכול. ההשהיה הזו של פרט המידע החשוב כל כך גורמת לקוראים להזדהות עם הילדה הזו, עם הכאב והבהלה ואי-הוודאות שלה. ורק אחרי שהקוראים כבר מזדהים עמה, מתברר להם שאמה יהודייה ואביה ערבי.

אילו היו יודעים מלכתחילה, היו אולי מצדיקים את המעצר וחושדים בעצמם בערבי על שגרם לפיצוץ. האוטומטיות של המחשבה מקשרת מיד בין ערבים לפצצות, לפיגועים ולאלימות. כמו בספר "גי'נג'י" הילדים והשוטרים מאומנים לדרך מחשבה דומה.

או שמא זה רק אצלנו? או שמא זה יכול להשתנות? הספר הזה משנה את דרך המחשבה ומסית אותה מן האוטומטיות. הוא פורסם בשנת 1989, והוא מהפכני ואמיץ במידה מפתיעה: יש בו גיבורה שהיא בו בזמן ערבייה ויהודייה, שאביה מואשם בפיצוץ, שנאלצת להתמודד עם המצב הבלתי נסבל של הגינוי, החרם וחוסר האונים עד לשחרורו. סמיר מרואן משתחרר מן הכלא רק בפרק האחרון של הספר.

כרמי מציגה בספרה את דרך החתחתים שהמשפחה הזו עוברת. אמה של אילנה החרימה את סמיר עד ללידתה של נכדתה, וכשהוא נעצר היא באה לסייע לבתה, אך משלימה עם מעצרו. השכנים הם שמלשינים על סמיר למשטרה, ואף שהוא בעל משפחה אוהב ועורך דין מכובד שמעולם לא הורשע, הוא נעצר ומוחק בבית הסוהר עד לחג השבועות, כלומר חודשיים בערך. עורכי הדין שטיין ורחמימוב שמשרדם סמוך לזה של סמיר מרואן, מסרבים לסייע לו, ולכן אילנה נאלצת לפנות לידיד נעורים שעדיין מאוהב בה. לכל סבך המבוכות, החשדות והפחדים הללו עדה נטשה, גיבורת הספר. על שמה, שאינו שם ערבי ואינו שם עברי, היא מספרת:

בהפסקה הראשונה שאל אותי יאן ליד הברזייה:

"למה קוראים לך נטשה?"

סיפרתי לו שכאשר נולדתי חיפשו הורי שם שלא ירגיז את סבתא מתל-אביב ולא את

סבא מהכפר, כי היא יהודייה והוא ערבי, והם החליטו לתת לי שם ממקום מרוחק ובחרו בשם רוסי.

"ולך אף פעם לא ניסו להחליף את השם 'נטשה'?" (כרמי, 1989, עמ' 12).

החברה הישראלית שבה הערבי מוזק כמחבל ואת שמו של הילד הרוסי מנסים לעברת, מוצגת כאן באופן מפוכח. נטשה ואמה יודעות כי אין שום ביטחון בכך שהחף מפשע ישוחרר, ואין ודאות שאיש החוק הוא גם איש הצדק. בסמיכות זו לזו מובאות שתי הפסקאות הבאות:

כמעט נרדמתי, אבל סבתא סגרה פתאום את הברז והשקט עורר אותי. אמא אמרה לתוך הדממה: "אני מקווה שהוא יעמוד בזה..."

סבתא התפלאה: "מה את מדברת, אילנה, אם הוא לא עשה כלום הכל יהיה בסדר", ואמא השיבה: "את בעצמך לא מאמינה בזה..."

יצאתי מהמיטה והתיישבתי על אדן-החלון. ליד פנס הרחוב ראיתי את חווה קטמור, המורה שלנו, ועוד גבר מטיילים עם רובה על הכתף וסרט של "המשמר האזרחי" על הזרוע. חווה אמרה משהו והצביעה על הדירה שלנו והגבר הסתובב והסתכל על החלון, ממש לתוך העיניים שלי. אבל ידעתי שהוא לא רואה אותי כי אני הייתי לגמרי בחושך והם היו באור.

חווה קטמור היא מחנכת הכיתה שמציעה לכיתה כולה לעברת את שמו של יאן, היא שמסתובבת ברחובות עם רובה ומרכלת על התלמידה שלה עם המתנדב של המשמר האזרחי. אם בפסקה הקודמת הורגש הייאוש של האם, הרי כאן מורגש בכירור האיום שחווה הבת: המבט של האיש עם הרובה הוא כמו ירייה שנורית ישירות אליה. היא המאוימת, היא בעיניהם האויב. לקראת סוף הספר מתברר כי חווה קטמור היא שהלשינה על סמיר מרואן.

היותה של המורה מייצגת השלטון הן בתחום השפה (עברות השמות), הן בתחום המרחב (סיוור ברחובות השכונה) והן בתחום החוק (גרימה למעצר של גבר ערבי שהוא אביה של תלמידתה[!]), מערערת לחלוטין את האמון במערכת החינוך.

את המשפט האחרון שהופיע בפסקה המצוטטת בספר ראוי להבין באופן מילולי, אך יש להבינו גם באופן סמלי: נטשה שייכת אל החושך, אל הלא מוכר, אל האפל, אל כהי העור, אל האנשים שהחוק לא מגן עליהם, ואילו המורה שייכת אל האור, אל המהוגן, הראוי, המוכר, המוערך, הלבן והחופשי.

הדורסנות, החטטנות והקונפורמיות שמאפיינים את החברה הישראלית מובעת שוב על ידי בתה של המורה חווה, היא הנציגה של הגזענות וצרות האופקים בין הילדים:

הפגישה הראשונה שלי עם לימור, הבת של המורה חווה, היתה ביום הכיפורים לפני ארבע שנים, זמן קצר אחרי שעברנו לגור ברחוב אהל"ן. יצאתי עם הארנב האפור לסנייר בשכונה החדשה ופגשתי בחצר חבורה של ילדים שהביטו בי בסקרנות. ילדה אחת קטפה עשב והגישה לארנב.

"למה את נותנת לו לאכול?" גערה בה לימור.

"ארנבים לא צמים ביום כיפור", אמר ילד אחד ושלה ידו ללטף את הארנב.

"אצלכם לא צמים?" חקרה לימור, וקרבה אליי אט-אט.
"הארנב הזה בכלל לא דתי," התנצלתי. לימור ויתר הילדים הביטו בי בסקרנות.
"כל יהודי צם ביום-כיפורים," הבהירה לימור בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים.
אני התעקשתי. "הארנב הזה לא יהודי," הסברתי.
"ואת?" גחנה אליי לימור. (עמ' 28).

הסצנה האלימה הזו שבה השאלות מתקרבות אט-אט אל מוקד העניין, והדיבור על הארנב משמש דרך לדיבור על בני-האדם, ממחישה היטב את ההומוגניות החברתית ששררה באותם ימים בארץ, ואת הציפיות שהופנו אל ילדה קטנה להתאים את עצמה בכוח אל דפוס מסוים, אל זהות מוגדרת ומוכרת.

הארנב מופיע גם בספר אחר של דניאלה כרמי, "סמיר ויונתן על כוכב מאדים". גם שם משמש הארנב מטונימיה לילד הערבי שמחזיק בו: "לארנבת של פאדי היו עיניים אדומות. כשהיא מתה העיניים נשארו פקוחות והצבע נהיה סגול. פאדי אמר שזה קרה לה מהגאז מדמיע" (כרמי, 1994, עמ' 38). פאדי הוא אחיו הקטן של גיבור הספר, הארנבת שלו מתה מגז מדמיע, ואחריה מת פאדי מיריות של חיילי צה"ל. ראוי לציין שהארנבת בספריה של דניאלה כרמי היא סמל לחירות של הפלסטיני, שלא מאפשרים לו להיות בן חורין.

נטשה היושבת בבית המשפט ומבינה ששוב ישאירו את אביה בבית הסוהר בלי ששפטו אותו ובלי שנמצאו עדויות כלשהן לאשמתו, מבינה את חוסר התוחלת שבמשפט הזה, ונזכרת בדבר שאביה אמר לה פעם:

"מה יעשה ארנב שכואבת לו רגל שמאל? יתהפך וישכב על צד ימין..." לא יודעת למה נזכרתי בדיוק אז במשפט הזה, אולי בגלל שאבא עיסה כל הזמן את פרק ידו השמאלית [שהיתה אזוקה לפני כן באזיקים, ע.א.]. ואולי בגלל שהדבר העצוב ביותר בישיבה הזו מול אבא בבית-המשפט היתה ההרגשה שאבא עצמו לא יכול לעשות דבר כדי לעזור לעצמו. אבא שלי, שתמיד מוצא מוצא מכל מצב ושהוא עצמו עורך-דין ומכיר את כל החוקים והתקנות [...]. (עמ' 71).

אחת החירויות שלא מאפשרים לפלסטיני היא להיות אדם פרטי: הוא שבוי בתוך הדימוי של 'הערבי' והחברה לא מאפשרת לו להיחלץ ממנו. את הסטיגמות שיש בחברה לגבי ערבים אפשר לראות בבירור בדבריו של העיתונאי שמראיין את נטשה ריאיון מציצני ופולשני:
למחרת בבוקר ביקר אצלנו עיתונאי. הוא היה איש צעיר, בעל שפם דקיק ועיניים זריזות. [...] "רצייתי לשאול אותך כמה שאלות על אבא," פלט לאחר שתיקה ארוכה.
"אני יודע שהנושא הזה רגיש מאוד." [...] "את מתרגזת על אבא לפעמים?" הוא שאל פתאום.

"בטח שלפעמים אני מתרגזת עליו. הרי הוא אבא שלי," אמרתי. לא הבנתי מה כל זה משנה לו בכלל.

"למשל, מת?" שאל, והזדקף ופתח דף חדש בבלוק המכתבים שלו. "תני דוגמה."
הדף החדש הזה בלבב אותי. לא היו לי דוגמאות לדף שלם.

"אני יודעת....? למשל כשהוא מפסיק לי פתאום סיפור בהמשכים בקטע הכי מותח." הוא הביט בי ולא רשם. "מה עוד? יש משהו מיוחד אצל אבא, משהו בהתנהגות שלו, באופי, במנהגים, שמיידח אותו מאנשים אחרים? במה הוא שונה מאמא, למשל?" (עמ' 31).

לעיתונאי יש דעות קדומות על ערבים, אך תשובותיה של נטשה מערערות על הדעות הקדומות האלו. היא מציגה בפניו מציאות מורכבת יותר ואנושית יותר, אך העיתונאי אינו יודע כיצד להתמודד כאשר הממשות לא מתארגנת לפי הדימויים שלו, וכותב לבסוף כתבה שונה לחלוטין ממה שראה בביתן של נטשה ואמה ושמע מהן. גם העיתונאי הוא נציג של הממסד שבוגד באמון של האדם הפשוט.

לעומת נציגי הממסד בעלי החשיבה הסטראוטיפית ודרך ההתנהגות הכוחנית, נטשה פוגשת אנשים שיש להם דרך חשיבה עצמאית ואומץ לב לחיות לפי דרכם. מלכה, הנערה שנטשה פוגשת בבית החולים, היא עצמאית ומלאה דמיון וחסרת כל אמון בממסד. היא שבתה שביתת רעב כדי שלא ישלחו אותה לפנימייה, וברגע מסוים היא בורחת מבית החולים אל דודתה שגרה בחיפה. היא מזהירה את נטשה שלא תיתן אמון ברופאים ובאחיות, ולעומת זאת היא מתלהבת מעדן, הדוד הצעיר של נטשה, ומבקשת את עזרתו בבריחה. דמותה של מלכה מזכירה דמות אחרת של נערה חופשייה ומלאה דמיון שפגשתי בספר ילדים אחר של דניאלה כרמי (1996), "להיות בת של צועני", המתאר חיים במוסד לנערות.

עדן, האח בן התשע-עשרה של סמיר, מגיע מהכפר עם אביו הזקן כדי להיות עם נטשה ועם אמה ולתמוך בהן בימים הקשים. עדן משמש עבור נטשה עוגן של הקשבה, חופש ואהבה, בימים שכתבו בעיתונים על אביה מדי יום ביומו, כשהיא עוברת ברחוב מסתכלים עליה, וגם דעתה של אמה מוסחת והיא מוטרדת במקום לסייע לה. הדרך שבה עדן רואה את הדברים מקלה על נטשה, ומאפשרת לה לראות את המציאות בדרך אחרת:

עדן התיישב לידי וסיפר לי סיפור על חבר שלו שעבר פעם את הגבול כשהיה נער – תם ככה, בשביל ההרפתקה – ונתפס והוחזר וישב שנתיים בבית הסוהר. כשעדן מדבר על לישבת בבית סוהר זה כמו שיוסי אברהמי מדבר על המסע מים-אל-ים. רוב החברים שלו היו שם, ומי שלא היה סובל מאיזו מחלה ממארת או שיש לו סיבות משפחתיות. (עמ' 56).

חיים שבהם החוק לא מגן אלא הוא אדיש, שבהם אפשר באופן טבעי להיכלא מבלי שעשית כל פשע, הם זרים לילד הישראלי-היהודי. באמצעות הספר נחשף הקורא אל דרכי חיים לא מוכרות, אל צדו החשוך של החוק המואר שבתוכו אנחנו חיים.

חיים חשוכים אחרים שעולים ללא הרף במחשבתה של נטשה, הם חייה של אנה פרנק שעליה שמעה מסבתה, ניצולת שואה מהולנד. כבר בתחילת הספר, בעמ' 9, עולה הזיכרון על אנה פרנק, ובסוף הספר לאחר ששוחרר האב מהכלא והמשפחה המורחבת יושבת יחד לאכול ארוחה, עולה הזיכרון שוב:

כשסבתא החלה לאסוף את הצלחות נשמע פתאום קול זכוכית מתנפצת וחור קטן נפער

בחלון הפונה אל המרפסת.

"לא משנה מה כתוב בעיתון," אמרה אמא, "יש אנשים שבשבילם אתה תמיד תהיה אשם..." הפה שלה רעד. אז נזרקו מלמטה עוד שתי אבנים, אבל הן לא פגעו בזכוכית ורק התדפקו על גבי תריס העץ, ואבא סגר אותו לאחר שהאיץ בכולנו להיכנס לתוך הבית.

אף אחד לא הוסיף מלה. רק סבתא פלטה אנקה, ואמינה תמכה בה והושיבה אותה על הכורסה ואני נזכרתי פתאום, לא יודעת למה, בדפיקות החיילים על הארון שמאחורי הסתתרה הילדה אנה פרנק כשבאו לאסור אותה ואת המשפחה שלה. (עמ' 88-89).

האלימות השרירותית הנובעת רק מכך שאדם שייך לעם מסוים, השנאה חסרת המרפא, היא שמתבררת לנטשה שרוצה לגדל ארנבים וחזירי ים, לשבת ליד הנחל עם החבר שלה יאן ולשמוע מאביה על כל הסרטים שראה בצעירותו. אך החיים בחברה שיש בה שנאת זרים ממארת, מונעים ממנה לחיות חיים פשוטים ולתת אמון והופכים אותה למפוכחת ומתבדלת בעל-כורחה.

נטשה היא גיבורה יהודייה-ערבייה שנאלצת להתמודד עם רגעים קשים ולשלם מחיר כבד על זהותם של הוריה, והיא נזכרת שוב ושוב באנה פרנק משום שהייתה ילדה בת גילה שרצתה להיות מאושרת והאושר הפשוט נמנע ממנה. היא חושבת על הרוזן ממונטה כריסטו משום שנכלא על לא עוול בכפו כמו אביה. הגיבורה היהודייה-ערבייה חושפת את אי-הצדק וחוסר השוויון שביסוד החברה הישראלית, ומעוררת בלב הקוראים אמפתיה וזעם.

הרחוב שבו גרה נטשה נקרא למעשה רחוב אדוננו הרב ליב נחמן, והוריה הם שקוראים לו בקיצור אהל"ן. לשם יש משמעות אירונית כי במקום קבלת הפנים היפה של "אהלן וסהלן", מתנהגים השכנים כלפיהם בחשדנות ובשנאה, ומאשימים את סמיר בפשע שלא ביצע, שיתברר לאחר מכן כתאונה פשוטה. האדון ליברמן מהמכולת מתנהג גם הוא התנהגות המנוגדת למשמעות שמו, שהיא "אוהב אדם".

אפילוג

בסיפורה של עדניה שבלי (2007) שהתפרסם בכתב העת **מטעם**, מתואר שעון קטן שנעצר כאשר עוצרים את המספרת לבדיקה בטחונות ממושכת ושרירותית בשדה התעופה בן-גוריון. "אולי הוא רק סירב למדוד את הזמן שנגזל מחיי בשביל מה שעשוי לטעת ייאוש בנפשי: מעין השעיית זמן כאמצעי לרמות את זמן הכאב" (עמ' 12). גם שעונו של סמיר מרואן מ"הפיצוץ ברחוב אהל"ן" משתנה לאחר היתקלותו עם השלטונות, ומאבד את המחוג הקטן שלו: "עכשיו אני אדע תמיד מתי רבע ל- אבל לא אדע רבע למה..." (כרמי, 2007, עמ' 88). ממש כמו בסיפורה של שבלי, הפגיעה בשעון היא מטונימית לפגיעה בו עצמו.

ספרים המתפרסמים בעברית מאפשרים לנו לדעת את הכאב הפלסטיני, אף שהחוקים לא שווים, התנאים לא השתפרו, המדינה לא הכירה באחריותה לנכבה הפלסטינית ולא הביעה צער על הסבל הרב שנגרם. המציאות עודנה מציאות של כיבוש, של אפליה, של אי-צדק, אך הספרים מאפשרים

לנו לראות את הדברים אחרת ולשנות את דרך מחשבתנו.

הסופרים עשויים להיות מי שמניחים את הפצצות, מי שמתעלמים מהן או מי שמפרקים אותן. תמר ורטה-זהבי ודניאלה כרמי הן שתי סופרות אמיצות שמעזות לפרק את הפצצות ולהניח לקוראים לראות ממה הן מורכבות, בפיכחון ובאמפתיה כלפי הילדים והנערים שגדלים במציאות המסוכסכת שלנו.

רשימת מקורות

- ורטה-זהבי, ת' (2007). **שרוטה**. תל-אביב: עם עובד.
- זונטג, ס' (2003). **להתבונן בסבלם של אחרים**. תל-אביב: מודן.
- כרמי, ד' (1989). **הפיצוץ ברחוב אהל"ן**. ירושלים: כתר.
- כרמי, ד' (1994). **סמיר ויונתן על כוכב מאדים**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- כרמי, ד' (1996). **להיות בת של צועני**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פגיס, ד' (1991). **כל השירים**. ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק.
- קרן-יער, ד' (2007). **סופרות כותבות לילדים: קריאה פוסט-קולוניאליסטית ופמיניסטית בספרות ילדים עברית**. תל-אביב: רסלינג.
- רון-פדר, ג' (1989). **ג'ינג'י או שומרי השכונה**. תל-אביב: אדם.
- שבלי, ע' (2007). **מחוץ לזמן (ג' רון-גלבווע, מתרגם)**. **מטעם**, 12, 10-12.